

Afərin Əli qızı ABBASOVA
E-mail: aferin_2012@hotmail.com

Şalalə Mirəhəd qızı RƏHMANOVA
Qərbi Kaspi Universiteti, Psixologiya və Sosial iş kafedrasının magistrantı
E-mail: selale2910@mail.ru

GƏNCLƏR ARASINDA İNTİHARA YOL AÇAN SƏBƏBLƏR, SUİSİDAL DAVRANIŞ- LARDA GENDER AMİLLƏRİNİN ROLU

Xülasə

Hazırda psixi sağlamlıq sahəsində mütəxəssislərin qarşısında duran aktual problemlərdən biri də yeniyetmələr arasında intihar və intihara meyilli davranışların artması problemdir.

İntihar davranışının formalaşmasında bioloji və ya sosial amillərin üstünlük təşkil etməsi ilə bağlı müzakirələr keçmişə çevrilir, öz yerini biopsixososial model çərçivəsində integrativ yanaşmaya verir, buna görə intihar davranışının qarşılıqlı təsiri nəticəsində bioloji, sosial və psixoloji amillər yaranır. İntihar davranışının bir neçə müasir modeli mövcuddur ki, onların daxilində faktorlardan hər hansı birinə və ya onların birləşməsinə diqqət yetirilir.

Açar sözlər: yeniyetmə, susidial davranış, gender amili, bioloji amil, sosial amil.

UOT: 159

DOI: <https://doi.org/10/54414/NTIZ7096>

Giriş

Hazırda psixi sağlamlıq sahəsində mütəxəssislərin qarşısında duran aktual problemlərdən biri də yeniyetmələr arasında intihar və intihara meyilli davranışların artması problemdir. Son illərdə ən səs-küylü intihar hadisələri ilə bağlı son hesabatlar mütəxəssisləri və cəmiyyəti ciddi düşünməyə sövq edir: yeniyetmələri intihara meyilli davranışa nə vadar edir? Bu cür davranışın formalaşması üçün ən vacib amillər hansıdır? Niyyət və münafiqədən intihar aktı şəklində niyyətin həyata keçirilməsinə hansı amillər əsas olur?

İntihar davranışının formalaşmasında bioloji və ya sosial amillərin üstünlük təşkil etməsi ilə bağlı müzakirələr keçmişə çevrilir, öz yerini biopsixososial model çərçivəsində integrativ yanaşmaya verir, buna görə intihar davranışının qarşılıqlı təsiri nəticəsində bioloji, sosial və psixoloji amillər yaranır. İntihar davranışının bir neçə müasir modeli mövcuddur ki, onların daxilində faktorlardan hər hansı birinə və ya onların birləşməsinə diqqət yetirilir.

Ənənəvi olaraq intihar davranışının bir neçə forması fərqləndirilir: intihar düşüncələri, intihar cəhdləri və tamamlanmış intiharlar. İntihar düşüncələri, o cümlədən yeniyetmələr arasında daha

yayqındır. Yeniyetmələrin təxminən üçdə biri bu hissləri yaşamışdır. İntihar cəhdləri gələcək intiharın ən dəqiq proqnozlaşdırıcılarından biridir. Tamamlanmış intiharların faciəsi təkcə yeniyetmənin ölümündə deyil, onun mikro və makrososial mühiti üçün ağır nəticələrdəndir.

Yeniyetmələrin susidial davranışında gender amillərinin rolu

Araşdırılan ədəbiyyatlarda risk amillərinin bir neçə təsnifatı qəbul edilmişdir. Beləliklə, risk amilləri cari (kəskin) və xroniki olaraq bölünür. Psixi sarsıntılar (məsələn, depressiv və ya bipolyar pozuntu) kimi xroniki risk faktorları, intihar davranışı ehtimalını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq üçün münasibətlərin kəsilməsinin stressi kimi kəskin amillərlə qarşılıqlı təsir göstərir. Bundan əlavə, risk faktorlarını inciklik, ümitsizlik, tənhalıq, qəzəb hissi ilə depressiv vəziyyət və potensial olanlar, məsələn, ailə münasibətlərindəki uyğunsuzluq və uyğunsuz şəxsiyyət quruluşu kimi faktiki olanlara bölmək təklif olunur.

Hazırda yeniyetmələrin intihar davranışına xüsusi diqqət yetirildiyi üçün məhkəmə-tibbi ekspertiza çərçivəsində müxtəlif amillərin meydana

çıxması, eləcə də onların birləşməsi ilə bağlı araşdırma aparmaq mümkün olmuşdur. Belə bir araşdırma psixi inkişaf, şəxsi xüsusiyyətləri, ailə münasibətləri və intihardan əvvəlki situasiya halları haqqında müxtəlif məlumat mənbələrinə çıxış, hadisələrin inkişaf mərhələləri, habelə onların hər biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi baxımından amilləri təhlil etməyə imkan verir.

Müxtəlif risk faktorlarının məzmununu nəzərə alaraq, biz onları demoqrafik, sosial faktorlar (burada medianın təsir faktorları çox vacibdir), kliniki və psixoloji risk faktorları - şəxsiyyətlərə, şəxsi və əlaqəli risk faktorları üzərində daha ətraflı dayanmış emosional vəziyyətlə əlaqəli qruplara bölürük [3, 143s.].

Demografik faktorlar arasında ən mühümlərdən biri yaşdır. 10 -14 yaşa qədər olan dövrdə tamamlanmış intiharların sayının nisbətən azalması müşahidə olunsada, 15-19 yaşlarında onların sayının sürətli artması görünür. Təbii ki, yaş qruplarına bölürüksə burada cins faktorunu da aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Belə ki, xüsusilə qızlar arasında bu yaş dövrlərində depressiya halları çox müşahidə olunur. Dünya üzrə götürsək, artıq burada insanın yaşadığı məkan, mədəniyyət, mentalitet və ailə dəyərləri, münasibətləri kimi faktorlar da əz rolunu oynayır. Azərbaycandan danışırıqsa, qeyd etməliyik ki, xüsusilə müəyyən həssas yaş qrupları vardır ki, bu zaman valideynlər, ətraf yeniyetmələrə qarşı daha həssas yanaşmalı, və onların problemi ilə daha yaxından tanış olmalıdır. Gender faktorunu nəzərə alaraq qızlar və oğlanlar arasındakı intihar və intihara meyillilik davranışlarının səbəbləri də müxtəlif olur.

Yeniyetməlik çətin böhran dövrlərindən biridir, bu dövrə yalnız uşağın daxili ziddiyyətləri özünü göstərmir, həm də xarici dünya ilə bir çox yeni ziddiyyətlər yaranır. Yeniyetməlik dövrünün müxtəlif mərhələlərində intihar davranışının formalaşması və təzahürünün spesifik xüsusiyyətləri vardır ki, bunlar fiziologiya, psixologiya, şəxsi və davranış fərdi keyfiyyətlərinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Qlobal miqyasda intihar yeniyetməlik dövründə ölüm hallarının dördüncü əsas səbəbidir.

ÜST-nin məlumatına görə, hər il 703000 insan intihar edir və daha günbəgün çox insan intihara cəhd edir. Kişilər arasında intihar nisbəti qadınlardan iki-dörd dəfə çoxdur. Eyni zamanda, qızlar daha tez-tez intihara cəhd edirlər: müxtəlif

mənbələrdə qeyd olunan rəqəmlər oğlanlarla müqaiədə 3-9 dəfə daha çox olduğunu göstərir.

İntihar davranışı üçün risk faktorlarına psixi və davranış pozğunluqları daxildir. İntihar edən yeniyetmələrin təxminən 90%-i psixi pozğunluqlardan əziyyət çəkir. Ən çox rast gəlinən pozğunluqlar depressiya (49-64%), narahatlıq pozuntusu, davranış pozğunluğu və maddə asılılığıdır (alkoqol və narkotik). İntiharın mühüm hissəsi ümitsizlik hissidir ki, bu da həyat problemlərini həll etməyin başqa yolunun olduğuna inanmağı çətinləşdirir. Valideynlərin zorakılığı, laqeydliyi, emosional zorakılıq və uşaqlıqda cinsi istismar narahatlığı və digər hallar intihar riskini artırır.

Hazırda dünyada “gender paradoksu” yaşanır ki, bu da ondan ibarətdir ki, oğlanlar arasında intihardan ölüm nisbəti əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olduğu halda, intihar cəhdləri və niyyətləri qızlarda daha çox olur. Oğlanlar nəinki intihara daha çox meyillidirlər, həm də daha mürəkkəb üsullardan istifadə edirlər. Əvvəlki intihar cəhdləri intihar ehtimalını artırır. Bu, bu cür hərəkətlərin müxtəlif məqsədləri ilə əlaqədar ola bilər. Oğlanlar üçün intihar heç bir başqa üsulla həll edə bilmədiyi problemi həll etmək yoludur, qızlar üçün isə “kömək çağırışı”, nümayişkarane davranış olan “cəhd” faktı vacibdir. Oğlanlar üçün intihar qərarı çox vaxt planlı, qızlar üçün isə kortəbii olur. Genderlə əlaqəli risklərin müəyyən edilməsi yeniyetmələr üçün daha effektiv intiharın qarşısının alınması proqramlarının hazırlanmasına kömək edəcəkdir [6].

Uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə baş verən intiharlar intiharın faciəvi probleminin ən ciddi təzahürüdür. Uşaq və yeniyetmə intiharlarının valideynlərə, həmyaşadlara, müəllimlərə və bütövlükdə cəmiyyətə vurduğu mənəvi zərəri də nəzərə almaq lazımdır. Son onilliklərdə uşaqlarda və yeniyetmələrdə intihar hallarının tezliyi xüsusilə artmaqdadır: 14-24 yaşlı insanların 30%-i intihar düşüncələrinə malikdir, oğlanların 6%-i və qızların 10%-i intihara cəhd edir [1, 110 s.]. Gənclər arasında intihara cəhd problemi xüsusilə aktualdır. V.F.Voitsexin (2008) fikrincə, orta yaşa münasibətdə yeniyetməlik dövründə tamamlanmış intiharların intihara cəhdlərə nisbəti 1:70-1:100-ə qədər 10 dəfə artır.

Yeniyetmələrdə intihar davranışının yüksək yayılmasını nəzərə alaraq, bir sıra tədqiqatçılar (Eas-

terlin RA, 1980; Holinger R.S., Offer D., 1982) yeniyetməlik dövründə intihar hallarının artması arasında əlaqənin olduğu “kohort nəzəriyyəsi”ni və müvafiq doğum kohortlarının nisbi ölçüsünü təsvir edirlər. Müəlliflərin fikrincə, ölkə əhalisinin ümumi strukturunda kohortun payı nə qədər yüksəkdirsə, onun nümayəndələri məşğulluq, təhsil, səhiyyə və s. sahələrdə qıt sosial resurslara çıxış uğrunda rəqabətdə bir o qədər böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Əsas ehtiyacları ödəyə bilməmək gəncləri məhrumiyətlərə və özünü məhv edən hərəkətlərə sürükləyir.

Bir sıra müəlliflər yeniyetmələrdə intihar davranışının tipologiyasını yaratmağa cəhd etmişlər. E. Shire (1984) 5 növ müəyyən etmişdir:

- qəsdən intihar hərəkəti (davamlı ardıcılıqla həyata keçirilən diqqətli bir plan var);
- qarşısızalmaz intihar hərəkəti (şüurun dəyişməsi və ya psixotik vəziyyətlə ağır avtoaqressiya);
- ambivalent intihar hərəkəti (başqalarına yönəlmiş özünə təcavüz və davranışın birləşməsi, həmçinin intihar niyyətləri ilə bağlı ambivalentlik);
- impulsiv intihar davranışı (ehtiras vəziyyətində qəfil baş verən və xarici travmatik vəziyyətlər tərəfindən təhrik edildikdə);
- nümayişkarənə intihar hərəkəti (“münaqişə meyilli” şəxsin iştirakı ilə psixotravmatik vəziyyətə reaksiya).

Müəllif “nümayişləndirici” intihar hərəkətlərinin üstünlük təşkil etdiyini (56,3%), “qəsdən” və “qarşısızalmaz” intihar hərəkətlərinin nadir olduğunu (1%-dən az) qeyd edir.

Susidial davranışlarda gender faktorlarını araşdırarkən intihar tipologiyalarının tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər bir müəllif A.E.Liçko (1985) intihar davranışının 3 növünü müəyyən etmişdir:

- həqiqi;
- affektiv;
- nümayiş etdirici.

Eyni zamanda, müəllifin fikrincə, əsl intihar davranışı daha çox psixotik əlamətləri olan yeniyetmələrdə, həssas yeniyetmələrdə, həmçinin subdepressiv mərhələdə sikloid aksentuasiya ilə müşahidə olunur və intihar etmək niyyətinin olması ilə xarakterizə olunur. Yalnız bu qəsdən deyil, çox vaxt uzun müddət tələb edir və tədricən düşüncə

həyata keçir. Affektiv intihar davranışı kəskin situasiyalı affektiv reaksiyalar fonunda yaranan kimi təsvir edilir və hər hansı şəxsiyyət pozğunluğu və ya xarakter vurğulanması üçün xarakterik olan davranışdan kənara çıxmır. Müəllifin fikrincə, nümayişkarənə intihar davranışı daha çox hissteroid, bəzən labil və epileptoid xarakter vurğulanması ilə müşahidə olunur[4,133s.].

İntihar insanın qəsdən öz həyatına qəsd etməsidir ki, bu da ölümlə nəticələnir. İntiharın əsas səbəbləri affektiv reaksiyalar, böyük emosional stressə son qoymaq və son dərəcə ağır psixoloji təsirlərdən qurtulmaq cəhdləridir. İntihara cəhd edən yeniyetmələr böyük ruhi ağrılar yaşayır, həddindən artıq stres altında olurlar və belə son dərəcə çətin (özləri üçün) vəziyyətdən intihardan başqa çıxış yolu tapmırlar.

Şantaj və təhdid cəhdləri, öz həyatına qəsdlər də intihar davranışının təzahürüdür. Statistikaya görə, oğlanların intiharlarının sayı qızların intiharlarından 5-6 dəfə çoxdur. Məhz bu yuxarıda qeyd etdiyim intihar məsələlərində “gender paradoksu” yaradır. Lakin qızlar arasında intihara cəhd və planlaşdırma halları daha çoxdur. Oğlanlar nəinki daha tez-tez intihar edir, hətta bunu daha şiddətli şəkildə edirlər. Əvvəlki intihar cəhdləri intiharın təkrarlanma ehtimalını artırır.

Yeniyetmə artıq uşaq olmadığından, lakin hələ yetkin olmadığından, o, yetkinlik hissi keçirir, lakin eyni zamanda, böyüklər kimi həyatının yeni mənalara və dəyərləri formalaşmamışdır, böyüklər ilə qarşılıqlı əlaqə formaları yoxdur. Bir yeniyetmə üçün (böyüklərdən daha çox) yeniyetməlik dövründə həmyaşlıqları ilə ünsiyyət vacibdir.

Bir qayda olaraq, yeniyetmənin müxtəlif hadisələrə reaksiyası böyüklərin reaksiyalarından daha kəskin, aqressiv və kortəbii olur. Bundan əlavə, yeniyetmələr daha çox başqalarını, o cümlədən intihara meyilli olanları təqlid etməyə çalışırlar ki, bu da intihara cəhdlərə səbəb ola bilər. Bir qayda olaraq, yeniyetmələr nümayişkarənə şəkildə intihara cəhd etməklə, eşitmək, başa düşmək və problemlərinin həllində vaxtında kömək almaq üçün diqqəti özlərinə cəlb etməyə çalışırlar. Hesab olunur ki, yeniyetmə və uşaqların təxminən 13%-i (zoralıq nəticəsində ölənlərin ümumi statistikasında) öz istəkləri ilə intihar edib.

Yeniyetmələr arasında intiharların 62%-ə qədəri ailədaxili münaqişələr, digər yaşlı insanla-

rın qorxusu və ya real zorakılığı, müəllimlər, dostlar və sinif yoldaşları ilə münaqişələr, onların düzgün olmayan davranışları, eləcə də digər insanların laqeydliyi ucbatından törədilib. Eyni zamanda əksər tədqiqatçılar 16-25 yaş arasında intiharların artdığını qeyd edirlər. İntihar davranışı dedikdə, yeniyetmələrin ehtiyac və istəklərinin ödənilməsində maneələrlə qarşılaşdıqda şəxsi böhranı həll etmək istəyi və emosional vəziyyətin məzmunu ilə müəyyən edilən müxtəlif fəaliyyət formaları başa düşülür [2, 147s.]. Bir çox müəlliflərin fikrincə [4, 228s.] yeniyetmələrin (oğlan və qızlar) cins populyasiyasında intiharların tezliyində əhəmiyyətli fərqlər vardır.

Bu müəlliflərin məlumatları belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, gender fərqləri uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə intihar davranışının əsas amili kimi əhəmiyyətli təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, yeniyetmələr böyüklərə nisbətən daha çox impulsivdir və qəsdən özlərinə xəsarət yetirmək ehtimalı daha yüksəkdir. Yeniyetməlik dövrünün sonuna 14-17 yaşda intihar və cəhdlərin sayı 20-23 yaşa doğru konkret intiharların artması olaraq özünü göstərir.

Nəticə

Beləliklə, yeniyetməlik dövründə intihar davranışı multifaktorialdır. Bu, həm psixopatoloji və psixoloji mexanizmləri, həm də ətraf mühit və sosial amilləri əhatə edir. Müəyyən bir yaşda özünü məhv edən davranış meyillərinin böyüməsi və sonradan ortaya çıxan problemlərin həlli yolu kimi intiharın seçilməsi yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətinin, şəxsiyyətlərarası münasibətlər sahəsinin, xüsusən də şəxsiyyətin hərtərəfli təhlilini tələb edir. Suicidal davranışlarda gender amili xüsusilə yeniyetmələr arasında diqqətdə saxlanılmalıdır. Son dövnlərdə yeniyetmələr arasında bu kimi halların yaranması cəmiyyətdə də bəzi məqamlara yanaşma xüsusiyyətlərini dəyişməyin zamanı gəldiyini göstərir. Valideyn – övlad münasibətləri, cəmiyyət qınağının hər yerdə tətbiqi və bir sıra nüanslar vardır ki, bunlar hələ formalaşmaqda olan yeniyetmənin həyatına travma olaraq qazıla bilər və bəzən zəif xüsusiyyətli gənc çıxış yolunu özünəqəsdə görür. Bu mövzuda xüsusilə yeniyetmələr arasında intihara meyillilik və hətta burada

gender fərqi toxunmağın son bir il ərzində yer alan intihar xəbərlərində sırf yeniyetmələrin üstünlük təşkil etməsidir. Bu sahədə müəyyən işlərin aparılması, yeniyetmələrin psixoloji durumunun öyrənilməsi, asudə vaxtların səmərəli təşkili və hədəflərin, gələcək istiqrarların ortaya qoyulması gənclərin psixoloji durumlarında da güclü təsiri meylləndirilməsinə səbəb olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: 2003, 540 s
2. Cabbarov R.V. Yeniyetmələrdə özünü-dərketmə prosesinin psixoloji təhlili. Psixol. ü.f.dok. disser. Bakı: 2004, 152 s
3. Hüseynova D.R. İntiharın psi xo - lo giyası, Bakı: Adiloğlu, 2012, 115 s
4. Амбрумова, А. Г. Диагностика и профилактика суицидального поведения детей и подростков (методические рекомендации)/ А. Г. Амбрумова. – М: ОМЕГА-Л, 2012. – 210 с.
5. Жезлова, Л.Я. Сравнительно-возрастные аспекты суицидального поведения у детей и подростков «Актуальные проблемы суицидологии» / Л. Я. Жезлова. – М.: ИС РАН, 2012. – 275 с.
6. Каршибаева, Г. А. Особенности суицидального поведения в подростковом возрасте // Молодой ученый. – 2015. – №7. – С. 663-665.
7. Погодин, И.А. Суицидальное поведение: психологические аспекты: учебное пособие / И.А. Погодин. – 3-е изд., стереотип. – М.: Флинта, 2016. – 336с.
8. Киндяков А.А., Глинчиков К.Е., Каган Е.С., Гуго-ва С.Г., Морозова И.С., Евсеенкова Е.В. Оценки риска суицидального поведения подростков. // Суицидология. 2019. Т. 10, № 2 (35): 72-81.
9. <https://azertag.az/xeber/intihara-cehd-hallarinin-esasen-15-25-yas-arasi-genclerde-oldugu-askarlanib-2747993>

Afarin Ali qızı ABBASOVA

Shalala Mirahad gizi RAHMANOVA

Western Caspian University, Department of Psychology and Social Work, Master's student

E-mail: selale2910@mail.ru

CAUSES OF SUICIDE AMONG YOUNG PEOPLE, THE ROLE OF GENDER FACTORS IN SUICIDAL BEHAVIOR

Abstract

One of the urgent problems facing specialists in the field of mental health is the problem of increasing suicide and suicidal behavior among teenagers.

Discussions about the predominance of biological or social factors in the formation of suicidal behavior are becoming a thing of the past, giving way to an integrative approach within the biopsychosocial model, according to which biological, social and psychological factors arise as a result of the interaction of suicidal behavior. There are several contemporary models of suicidal behavior that focus on any one or a combination of factors.

Keywords: adolescent, suicidal behavior, gender factor, biological factor, social factor.

Афарин Али кызы АББАСОВА

Шалала Мирахад кызы РАХМАНОВА

Западно-Каспийский Университет, магистрант кафедры Психологии и Социальной Работы

Электронная почта: selale2910@mail.ru

ПРИЧИНЫ СУИЦИДОВ СРЕДИ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ, РОЛЬ ГЕНДЕРНЫХ ФАКТОРОВ В СУИЦИДАЛЬНОМ ПОВЕДЕНИИ

Резюме

Одной из актуальных проблем, стоящих перед специалистами в области психического здоровья, является проблема роста суицидов и суицидального поведения среди подростков.

Дискуссии о преобладании биологических или социальных факторов в формировании суицидального поведения уходят в прошлое, уступая место интегративному подходу в рамках биопсихосоциальной модели, согласно которой биологические, социальные и психологические факторы возникают в результате взаимодействия суицидального поведения. Существует несколько современных моделей суицидального поведения, в которых основное внимание уделяется какому-либо одному фактору или их совокупности.

Ключевые слова: подросток, суицидальное поведение, гендерный фактор, биологический фактор, социальный фактор.

Daxil olub: 12.04.2024